

Moodsa Euroopa kujunemine

Suure Prantsuse Revolutsiooniga (1789-1815) saab alguse moodne Euroopa. Selle võtmearengud hõlmavad rahva muutumist suverääniks monarhi asemel, alamate asendumist kodanikega, rahvusriikluse ja demokraatia kujunemist. Lähtumegi järgnevalt eeskätt sisust ja käsitleme võtmeelementide kujunemist, ent toome esmalt kontekstualiseerimiseks põhiperioodid:

- Napoleoni lüüasaamisele järgneb 19. sajandi esimesel poolel reaktsiooniline ajajärk, kus Venemaa, Austria ja Preisimaa, aga ka Ühendkuningriigi ja Prantsusmaa Püha Liit kaitseb konservatiivset monarhismi ja kirikut, ent ei suuda vana seisuseühiskonda tagasi tuua,
- 19. sajandi keskpaika iseloomustavad revolutsioonid (eriti 1848), mis toovad lüüasaamisele vaatamata valdavalt kaasa kodanlikustumise ja liberaliseerumise, ent ka kasvava rahvusluse tõusu,
- 19. sajandi lõpul tugevnevad rahvuslus ja imperialism viivad nii Saksamaa ja Itaalia rahvusriikide tekkimisele (1861-71) kui Euroopa koloniaalimpeeriumide poolt enamiku maailma hõlvamisele 20. sajandi alguseks,
- Imperialismi ja rahvusriikluse pinged vallanduvad Esimeses maailmasõjas (1914-18), mis pühib minema Kesk- ja Ida-Euroopa suured keisririigid ning tugevdab demokraatiat ja rahvusriike. Sellele järgneva rahvusluse kõrgaja uued vastasseisud leiavad lahenduse alles Teise maailmasõjaga (1939-45), mis toob kaasa liberaaldemokraatia ja sotsialismi tõusu,
- Lääne liberaaldemokraatlike ja turumajanduslike heoluriikide ning niinimetatud sotsialismileeride käsumajanduslike diktatuuride konkurents külmas sõjas lõppeb viimaste kokkuvarisemisega 1989-91 ja liberaaldemokraatliku riikluse kinnistumisega Euroopas,
- Teise maailmasõja järel Lääne-Euroopas loodud Euroopa ühenduste ulatus ja sügavus areneb külma sõja, dekoloniseerimise (võtmeaastad 1945-65) ning 1970.-test tugevneva üleilmastumise mõjul. Ühtse Euroopa Akti (1987) ja Maastrichti lepinguga (1993) uue kvaliteedi omandanud Euroopa Liit on tänase Euroopa arengute keskmes.

Suure Prantsuse Revolutsiooniga arengutõuke saanud modernse Euroopa riigimudeli alused erinesid eelkäijatest. Keisrivõim ja monarhia põhinesid usundil ja alamate lojaalsusel isikule või valitsejasoole. Modernsuse märksõnadeks on kodanikupõhisus ja ratsionaliseeritud

ilmalik võim. Lojaalsus valitsejale kujuneb ümber lojaalsuseks rahvusriigile. Toimub kaks rööbitist liikumist: riik (state) teiseneb rahvusriigiks (nation state), samal ajal kui alamad teisenevad kodanikeks (Turner 1990: 208). Suveräänsuse kandumine kuninga isikult kodanike poliitilisele kehamile on ... põhjanev pöördepunkt Lääne demokraatiate ajaloos (Turner 1990: 211).

Kui eelmodernseid valitsejaid iseloomustas üldjuhul piirdumine sunnijõul põhineva domineerimisega, on modernse riigeliidi ambitsioon palju ulatuslikum ja süsteemsem. Oma visioonist lähtudes püütakse korrastada teatud vaimne, sotsiaalne ja füüsiline ruum, kujundades ümber selle iseloomu (vt nt Lefebvre 2003, Taylor 2003). Varasemat kohalikkusel põhinevat maailmapilti ja hajusaid impeeriume peab hakkama asendama terviklikum ühiskonna- või riigipõhine ja riigeliitide signaalidest kantud nägemus ning terviklikuks riigiks korrastatud ühiskond.

Modernsuse kodakondsuse ilmumine esijoonel Suure Prantsuse Revolutsiooni käigus, tähendab (Brubaker 1992: 35) kodanikkonna formaalset piiritlemist, kodanikuvõrdsuse kehtestamist, jagatud õiguste ja kohustuste sätestamist, poliitiliste õiguste institutsionaliseerimist, kodanike ja välismaalaste eristamise õiguslikku ratsionaliseerimist ja ideoloogilist rõhutamist, rahvusliku (riikliku) suveräänsuse doktriini ning kodakondsuse ja rahvusriikluse seose selget väljatoomist, kodaniku ja riigi vahetute, otseste sidemete kasutuselevõttu vana (seisusliku) korra aegsete vahendatud, kaudsete sidemete asemel.

Modernse riikluse arengus võib eristada kahte põhiprotsessi: riigiaparaadi teket (state-making), st modernsete valitsemistehnikate arengut, ning riigisisu kujundamist (nation-building), st riigi kui ruumi täitmist vaimse sisuga (vt nt Raadschelders 1998). Kui Lääne-Euroopas saab sellise eristuse teha, kusjuures riigiaparaat tekkitab suuresti juba absolutismiajal 16.-18. sajandil ja riigisisu kujundamine rahvusriigi tekkega 19.-20. sajandil, siis enamikus hiljem moderniseerunud riikides toimuvad need arengud samaaegselt ja läbipõimunult.

Ajavahemik	16.-18. saj	19.-20. saj
Üldiseloomustus	Riigiloom	Rahvusriigi ehitamine
Valitsemistüüp	Kaudne	Otsene
Keskvalitsuse sihistatus	Väljapoole	Sisepoole
Kodanikuosalus	Väljundiline	Sisendiline

Avalikud kulud	Sõjapidamiseks	Heaoluks
Kodaniku roll	Kodanikukohustused	Kodanikuõigused
Võimalik tulem	Imperiaalne voha	Nõudluse ülekoormus

Joonis. Riigiloomet ja rahvusriigi ehitamine. Allikas: Raadschelders 1998

Riigiloomet võib iseloomustada kahe põhprotsessina: sissetung ja standardiseerimine. Sissetung igapäeva (penetration) on riigiehitamine kitsas mõttes. Luuakse institutsioonid, nõudmaks sisse ühiskaitse vahendeid, säilitamiseks sisekorda, lahendamaks vaidlusi. See toob kaasa riigi eliidi poliitilise, majandusliku ja kultuurilise ühtlustumise. Standardiseerimine tähendab tervet ühiskonda haarava tegevuste ja tähenduste ruumi kujundamist. Luuakse üldine sõjaväeteenistus, kohustuslik haridus ja massimeedia. See toob kaasa suhtlemise keskladviku ja perifeeriade elanikkonna vahel.

Rahvusriigi ehitamine saab aluse riigiloomest, eriti standardiseerimisest, ent jõuab sellest kvalitatiivselt palju kaugemale. Olulised arengud on poliitilise ja sotsiaalse kodakondsuse kujunemine. Poliitiline kodakondsus tähendab üldise poliitilise osalusõiguse andmist. Antakse mõtte- ja sõnavabadused, laiendatakse valimisõigust, lubatakse erakondi. Sellega muudetakse alamate hulga aktiivseteks osalejateks riigivalitsemises. Sotsiaalne kodakondsus tähendab sotsiaalsete hüvede pakkumist. Suurendatakse heaoluteenuseid ja kogutakse rohkem makse avalike poliitikate elluviimiseks. Need meetmed annavad kodanikele võimekuse õiguslikku ja poliitilist võrdsust praktiliselt kasutada.

Kokkuvõtlikult võime tänapäevase Euroopa kodanikeriigi väljakujunemist iseloomustada viie põhiastmena.

- **Absolutism** 16.–18. saj. Terviklik keskvõim paljude tasanditega feodaalkorra asemel. Ainuvalitseja valitsemisaparaadi ja riigi ühtsuse kujunemine. Kodanikke tänapäeva mõistes veel pole, on alamad.
- **Suveräänikäsituse muutumine** 17.–18. saj. Ainuvalitseja asemel tõuseb suverääniks rahvas, s.t teatud ala elanikud, kes saavad valitseja alamatest riigivõimu kandjateks. Esialgu mõistetakse rahvast siiski aadli ja hiljem eri seisustena, kelle esindatus tasakaalustab ainuvalitseja võimu. Alamad-kodanikud on üldistatult suveräänsuse kandjad, keda esindab kõrgeadel, isikliku tasandi õigused on veel välja kujunemata.
- **Liberaalne õigusriik** 18.–19. saj. Riik spetsialiseerub funktsionaalselt ja eristub privaatsfäärist, õiguskord piirab ja legitimeerib riigivõimu. Kujundatakse rahva kui

kõrgeima riigivõimu kandja seisundile sobilik staatus ka üksikisiku tasandil, õiguskorraga luuakse kodaniku vabadusruum riigivõimu iseloomust sõltumata. Kehtestatakse põhilised inimõigused, nagu õigus elule, inimväärikusele, isiklikule ja eraelu puutumatusel, ettevõtlusele. Kodanik on kindlate õigustega, ent poliitika ja valitsemisega vähe tegelev isik.

- **Demokraatlik õigusriik** 19.–20. saj. Kujunevad poliitilised õigused, mis tähendavad kodanike võimalust vormida riigivõim, ennekõike hääletada ja kandideerida valimistel riigivõimu teostamiseks, aga ka mõtte-, sõna-, ühinemis- ja kogunemisvabaduse kaudu osaleda poliitika kujundamises. Õiguslikku võrdsust täiendab poliitiline võrdõiguslikkus. Sünnib kodanikeriik.
- **Sotsiaalne õigusriik** 20.–21. saj. Tekib arusaam, et demokraatliku võimu reaalseks teostamiseks vajavad inimesed poliitilist, kultuurilist ja majanduslikku emantsipatsiooni. Igaühel peab olema võimalus inimväärses eluks ja oma võimete väljaarendamiseks ning tuleb tagada põhiturvalisus, mis on aluseks, et oma poliitilist ja õiguslikku võrdsust ka tegelikult kasutada.

Vaatleme täpsemalt selle arengu kahte olulist dominantit: rahvusriikluse ja liberaaldemokraatliku kodanikeriigi kujunemist.